

УДК 17:001.18

В. М. СемиколоновКримський економічний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»**ІСТИНА І МОРАЛЬ У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ
СУСПІЛЬСТВІ**

У статті розглянуто місце в сучасному інформаційному суспільстві таких системоутворюючих категорій, як істина і мораль. Автор акцентує увагу на тому, що саме через втрату категоріями істина і мораль їх головних функцій, стає реальною духовна криза, що спостерігається в суспільстві незважаючи на постійний технічний прогрес.

Ключові слова: істина, знання, моральні норми, інформаційне суспільство, цінності.

Актуальність обраної проблематики ми вбачаємо передусім у тому, що на сучасному етапі є необхідність прояснення ключових категорій, таких як істина та мораль, які завжди входили до числа системоутворюючих категорій, що є визначальними не лише для всього суспільства, але й опосередковують діяльність конкретного індивіда. Будь-яка діяльність людини, що не орієнтована на ці цінності перестає бути гуманістичною у власному значенні цього слова. В наш час ученими все частіше порушуються питання, пов'язані з проблемою ролі істинного знання. Наука, що стає однією з основних сфер сучасного суспільного життя, поступово втрачає потяг до істини та взагалі будь-які ціннісні орієнтири, намагаючись перекласти з себе відповідальність та дотримуючись ідеї етичного нейтралітету.

Питання становлення інформаційного суспільства досліджували такі визначні фахівці як Д. Белл, Е. Гідденс, М. Маклюен, Е. Тоффлер, У. Еко. Проблему існування моральних норм у науковому суспільстві в різній мірі розглядали такі відомі фахівці як Т. Кун, К. Поппер, Ч. Сноу. Про важливість ціннісних пріоритетів для суспільства говорили Т. Адорно, П. Гайденко, М. С. Каган, С. Б. Кримський та ін.

Метою статті є дослідження істини і моралі як системоутворюючих категорій. Для досягнення мети ми ставимо перед собою такі завдання:

- визначити системоутворюючі цінності традиційного та сучасного інформаційного суспільства;
- розглянути аксіологічну складову поняття істина;
- показати співвідношення істини і моралі як регулятивів людської поведінки та діяльності;
- визначити роль та місце істини і моральних норм у сучасному науковому знанні.

В сучасному постіндустріальному суспільстві, де інформація та знання вважаються одними з базових цінностей, істина могла б відігравати головну

роль. Визнання істини ключовою цінністю як філософського і наукового пізнання, так і релігійного досвіду не мало б викликати жодного сумніву. Проте ми бачимо, що це не завжди відповідає дійсності. В наш час істина, на догоду іншим цінностям, буває знехтувана суб'єктом, що здійснює процес пізнання. В сучасному інформаційному суспільстві пізнання відхиляється від свого вектору – спрямованості на істину, основною метою стає досягнення конкретного результату, наприклад, можливість застосувати його на практиці, його корисність тощо. Подібна ситуація, при якій ефективність, а не істинність стає основною метою, є притаманною не лише для сучасного природничонаукового, але і для гуманітарного знання.

У статті істину розглянуто, перш за все, не як гносеологічну категорію, а як соціально-практичну. Саме тому в нашому дослідженні таке велике значення приділяється аксіологічному виміру цієї категорії, який об'єднує її з моральними нормами. Істина в аксіологічному вимірі визначається як регулятив діяльності людини і виступає ідеалом її спрямувань. Як стверджує Е. І. Андрос, «істина не лише знання, але і форма свідомості і самосвідомості людини, орієнтир її духовного життя» [1, 30]. Дослідник навіть надає істині як категорії світоглядного статусу: «Розгляд проблеми істини є не лише одним з центральних завдань гносеології, але і має істотне соціально-історичне значення. В такій двоєдиній функції і в такому опосередкуванні істина виступає як проблема світогляду» [1, 23].

Істина як категорія має багато складових, проте розгляд їх усіх виходить за межі нашого дослідження. Необхідно зазначити, що істина – одна з небагатьох категорій, що несе аксіологічне навантаження. Проблему аксіологічного аспекту істини можна розглядати у двох аспектах: по-перше, нас цікавитиме система цінностей, що властива для певного соціуму і неминуче впливає на процес пізнання; по-друге, нас цікавить сама істина як цінність пізнавального процесу.

Дії кожної людини обумовлені системою цінностей, що є необхідною для здійснення індивідом вчинків. Тому відкинути систему цінностей або порівняти її лише з емоційним забарвленням, як роблять це деякі дослідники [2], неможливо, оскільки цінності мають своїм підґрунтям не стільки сферу чуттєвого, скільки раціонального, бо вони є ідеалами, нормами та імперативами.

Спробуємо охарактеризувати ситуацію, що склалася в сучасному інформаційному суспільстві, завдяки чому істина як регулююча норма втрачає свій статус. Отже, в сучасному суспільстві сфера виробництва знань стає сферою обслуговування, а істина (втім, як і її протилежність) – товаром. У подібному випадку місця для моралі не залишається. Ситуацію, що має місце в сучасному суспільстві через втрату духовності та комерціалізацію знання, так характеризує Ф. В. Лазарев: «Псевдодуховна людина створює свою псевдореальність, сурогат істини, добра і краси. У примарному світі віртуальності вона шукає істину, вона творить красу, її серце жадає любові. Але її істина є суб'єктивною, її краса штучною, її любов антигуманною» [6, 108].

Доступ до знання в різні епохи обмежувався. В інформаційному суспільстві ми можемо спостерігати дещо іншу картину. Доступ до знання є відритим, проте право рішення щодо того, яке знання є істинним, а яке хибним надається суб'єктові пізнання, який може не завжди володіти сформованою системою цінностей, щоб дійти правильного висновку. Істина виявляється прихованою (алятейа) не через обмеження інформації, а, швидше, навпаки – через її надмірність. У подібній ситуації індивідові у традиційному суспільстві мала б допомогти стала система цінностей та моральних орієнтирів. Утім, у сучасному суспільстві вважається недоречною оцінка того чи іншого знання з позитивною чи негативною позначкою. У цьому звісно ж ми можемо вбачати відлуння ідей постмодернізму з його рівністю ідей та оцінок, зі спробою подолати логоцентричні механізми на яких тисячоліттями трималась традиційна культура.

Істинне знання (і в цьому полягає, на наш погляд, його соціально-практичний аспект) завжди має силу мотиваційного впливу на індивіда. «Знати істину» в соціальній практиці означає слідувати їй, робити вибір, здійснювати конкретні дії-вчинки. Саме у ситуації вибору і у конкретному вчинку простежуються основні точки перетину істини і моралі, що, у свою чергу, дає нам можливість побачити в них не лише абстрактні категорії. Індивід наважується на вчинок після ціннісно-нормативної оцінки знання. Отже, віра в істинність переконань є необхідною для здійснення дії-вчинку. Проте як відмічає М. М. Бахтін, «момент теоретичної істинності потрібний, щоб судження було таким, що має для мене силу імперативу, але він не є достатнім; істинне судження не є тим самим вже і належним вчинком мислення» [3, 23].

Порівняємо роль істини як морального регулятиву в сучасному та традиційному суспільстві. Спробуємо поглянути на це питання з ракурсу «істина і традиція». Традиція в суспільстві є своєрідною соціальною онтологією, яку не так просто порушити, вона стає підґрунтям для дій багатьох людей. Традиційне суспільство завдає систему цінностей для індивіда, яку відрізняє перевіреність часом, відносна стійкість, існування в цій традиції багатьох поколінь, стандарти поведінки для всіх типових ситуацій. У такому суспільстві для індивіда повна ясність: жити відповідно до істини це і означає жити згідно з традицією. Аналізуючи стале суспільство, спосіб життя у ньому, уявлення його членів про щастя, філософ А. Айер зазначає: «ціннісні установки суспільства частково визначені віруваннями цього суспільства відносно умов власного щастя, – іншими словами, суспільство прагне підтримувати певний тип поведінки або віддохочує від нього за допомогою моральних санкцій відповідно до того, наскільки він сприяє або ж заважає задоволеності суспільства в цілому» [2, 60].

На відміну від сучасного, у традиційних суспільствах питання про носія істини вже визначене в традиції і позначене у вигляді певних норм, зразків і ідеальних конструкцій. Міркування про те, що в суспільстві є деякий носій істини, наділений владою, що має змогу нав'язувати свою волю

соціуму, а значить і окремим індивідам, як ми пам'ятаємо, є однією з початкових посилок постмодернізму. Проте істина, в даному випадку, швидше може бути подана як ідеологія, в межах якої і судилося вирішувати, що є істина. При цьому ми не схильні вважати, що основним завданням істини в традиційному суспільстві є спроба уберегти індивіда від рефлексії. Для розвитку суспільства необхідним є визнання тих або інших положень як істинних, що постають у формі норм моралі і права, при цьому все, що не є нормою, має бути оголошено девіацією. Отже, через встановлення системи дозволів та табу завжди відбувалося становлення і розвиток будь-якого суспільства, що ґрунтувалось на існуванні певних моральних норм та звичаїв.

В сучасному інформаційному суспільстві поняття істини було замінене поняттям ідеології, під якою, як правило, мають на увазі сукупність ідей, політичних і соціальних міфів, гасел, програмних документів, політичних теорій, суспільно-політичних ідеалів, цінностей і навіть філософських концепцій. Ідеологія, як відомо, спрямована на маніпулювання і управління людьми, орієнтована на практичні цілі, вона завжди висловлює інтереси тієї або іншої соціальної групи. Якщо ж досліджувати зв'язок ідеології з ціннісною системою, то можна зазначити, що також як і істинне знання, ідеологія не позбавлена аксіологічної складової, вона завжди містить оціночні судження, що формуються в межах самої ідеологічної системи.

Звісно, що інформаційне суспільство також не може існувати без системи соціальних норм, втім, як зазначають дослідники, вона є більш гнучкою та може змінюватись відповідно до прагнень самого суспільства. Така ризоматична структура не може бути основою для прийняття рішення, та мотивацією для дії-вчинку конкретного індивіда. В ній немає місця для абсолютної, об'єктивної істини як ідеалу, до якого варто прагнути. Як прогнозував свого часу Е. Тоффлер, ми живемо в суспільстві, в якому «ідеї, події і феномени втрачають усі ціннісні смисли і моральне значення» [10, 453]. Істина сприймається як ситуативна, моральні норми втрачають значення регуляторів і набувають статус зручних виправдань для поведінки людини.

Як зазначалося вище, термін «істина» зрідка вживається у філософії постмодерну. Представники цього напрямку, аналізуючи головним чином ситуацію, що склалася саме в сучасному суспільстві, дійшли висновку, що істина є тотожною ідеології, оскільки були переконані в тому, що істина як така формується владними інститутами. Як вважає М. Фуко, один з небагатьох представників постмодерну, що наважився міркувати про істину, вона не може існувати поза межами влади і не є нагородою для вольнодумців: «Істина – дитя світу цього, вона виробляється в ньому завдяки безлічі правил і обмежень. Кожне суспільство має свій режим істини, свою «загальну політику» істини, тобто типи міркувань, які воно приймає і використовує як істинні; механізми і органи, що дозволяють відрізнити істинні висловлювання від неправдивих; спосіб, яким ті і інші підтверджуються; технології і процедури, що вважаються дійсними для отримання істини; статус тих, кому доручено говорити те, що функціонує в

якості істинного» [11, 206]. Під істиною М. Фуко розуміє сукупність процедур, упорядкованих і погоджених з метою виробництва, узаконення, розподілу, введення в обіг і в дію того, що було висловлено. Системи влади «виробляють» істину і забезпечують її певними захисними механізмами. В суспільстві, згідно з концепцією М. Фуко, діє сукупність правил і обмежень, відповідно до яких ми і здатні відокремити істинне знання від хибного.

Зв'язок істини і ідеології в сучасному інформаційному суспільстві дослідники також позначають наступним чином: істина зосереджена у формі наукового міркування в інститутах, в яких виробляється; потреба в істині існує як в цілях досягнення політичної влади так і економічного виробництва; істина в сучасному суспільстві є об'єктом «споживання»; процес виробництва і «споживання» істини в такому суспільстві здійснюється при пануючому контролі великих політичних і економічних інститутів [11, 206–207].

У відомій праці «Стан постмодерну» Ж.-Ф. Ліотар, як одну з головних ознак сучасного суспільства, відзначає процес комерціалізації знання, з яким пов'язана втрата ним, цим знанням, цінності. Втім, це саме знання може виконувати роль товару: «Знання виробляється і буде вироблятися для того, щоб бути проданим, воно споживається і споживатиметься, щоб набути вартості в новому продукті, і в обох цих випадках, щоб бути обміненим. Воно перестає бути самоціллю і втрачає свою «споживчу вартість» [7, 19]. Аналізуючи сучасний статус наукового знання, філософ вводить поняття «легітимації знання». В технократичному суспільстві знання оцінюється не відповідно до критерію істинності, і вже точно не відповідно до критерію моральності, а згідно з абсолютно іншими прерогативами. Так, наприклад, знання оцінюється за критеріями технічними, за здатністю впливати на емоційну й інтелектуальну сферу тощо. Так, істина в сучасному інформаційному суспільстві втрачає живий зв'язок з мораллю.

Ставлення до людини як до об'єкту управління і маніпулювання характеризує величезну кількість практик, що склалися в епоху становлення і розвитку сучасного суспільства. Так, М. Вебер навіть підкреслював роль ідеалу цілераціональної дії, що припускала особливий тип раціональності, який ґрунтується на принципах об'єктивності, розрахунку й управління. М. Вебер проте вводить і поняття ціннісно-іраціональної дії, що заснована на усвідомленні існування вищих регулятивів, цінностей і сенсів, що створені і визнані суспільством.

Однією зі сфер суспільного життя, що починає відігравати визначальну роль ще в індустріальному суспільстві та набуває найбільшого розвитку саме в інформаційному суспільстві, і яка також потребує особливого аналізу, є наукова діяльність. Ситуація, що в цілому віддзеркалює становище, яке склалося в суспільстві, схожа з ситуацією в науці. Як зазначає О. Л. Нікіфоров, «природно чекати, що у філософії науки, що прагне дати опис побудови наукового знання і його розвитку, поняття істини повинне займати одне з провідних місць. Проте досить легко переконатися, що це

зовсім не так, більше того, поняття істини практично не зустрічається у філософсько-методологічній літературі останніх десятиліть» [8, 220]. У науковому суспільстві істина також виступає швидше в якості ідеології, перестає бути ідеалом науки та її ціннісним регулятивом, втрачає зв'язок з моральними нормами.

Наука вже не ставить перед собою глобальних цілей, вона, як і все в сучасному інформаційному суспільстві, розрахована на конкретну застосовність. Так, філософ і методолог К. Поппер стверджує, що питання про мету і вже, тим більше, про цінності пізнання не має сенсу. Єдино значимою для науки стає можливість верифікації теорії. Наука сама по собі часто може не бути спрямована на досягнення істини. Запропонований К. Поппером методологічний прийом полягає в тому, що з теорії виводяться наслідки, котрі потім піддаються емпіричній перевірці. Ми взагалі не можемо визначити – чи є знання істинним, але можемо спростувати ту чи іншу теоретичну побудову і довести її хибність, яка, на відміну від істинності, може бути доказаною. Так, мабуть, уперше хибність, а не істинність стає об'єктом наукового аналізу і визначальною філософською категорією, що в цілому є характерним для сучасної науки. Мета науки, наприклад, для Т. Куна, полягає не в тому щоб ввести якісь великі, значні нововведення. Для ученого результати наукового дослідження є цінністю вже тому, що вони розширюють галузь знання і підвищують точність застосування парадигми: «Нормальна наука, діяльність з розв'язання головоломок... є суто кумулятивним підприємством, надзвичайно успішним в досягненні своєї мети, тобто в постійному розширенні меж наукового знання і в його уточненні» [5, 94].

Істинність повинна входити до числа вимог, що мають бути поставлені до змісту наукового знання, втім, як ми можемо переконатись, система цінностей, на які орієнтується у своїй діяльності вчений, у сучасній філософській літературі, присвяченій аксіологічній проблематиці, виглядає наступним чином: теоретичність; об'єктивність (окремо зазначимо, що це є відмова від індивідуальних пристрастей і забобонів, а також цінностей); сумісність з отриманим раніше знанням; критичність; відкритість; відтворюваність [4, 190].

В сучасній науці істина і мораль не лише не є достатніми, вони навіть не є необхідними властивостями наукових суджень. Головне, щоб знання узгоджувалося з раніше отриманим, а результати могли бути підтверджені знову. Знання, крім того, має бути відкритим для обговорення, не містити оціночних суджень. При цьому воно може бути хибним, неправдивим, позбавленим гуманістичного сенсу, якого воно здобуває, власне, завдяки аксіологічній складовій істини. Проте для сучасного наукового співтовариства таке знання виявляється цілком прийнятним.

Втім, деякі дослідники впевнені, що істина та мораль є необхідними складовими наукового знання і вчені, що мають нести відповідальність перед суспільством, не можуть прийняти доктрину етичного нейтралітету науки.

Так, Ч. Сноу стверджує: «Елемент моральності включений в самий процес наукової роботи. Прагнення знайти істину само по собі є моральним імпульсом або, в усякому разі, містить моральний імпульс» [9].

В якості основних *висновків* зазначимо:

1. Істина і мораль є системоутворюючими категоріями знання, в тому числі – наукового. В часи традиційного суспільства вони відігравали визначну роль. Втім, зі зміною типу суспільства, розвитком сучасної технократичної цивілізації, зростанням ролі та значення інформації, становленням суспільства споживання, картина істотно змінюється. В сучасному інформаційному суспільстві істина замінюється результативністю знання, а мораль – сукупністю гнучких норм, яких дотримується суспільство і які змінюються разом з ним на догоду інтересам певних соціальних груп.

2. Істина є моральним регулятивом діяльності людини, що спонукає її до дії-вчинку. В сучасному інформаційному суспільстві мотивацією до пізнавальної діяльності стає не істинність знання, а його здатність приносити практичний результат. Внаслідок чого істина в її регулятивному прояві замінюється таким поняттям, як ідеологія.

3. Однією зі сфер суспільного життя, що набуває прискореного розвитку за доби інформаційного суспільства, стає наука. Наукове знання в попередні епохи передусім було пов'язано з пошуком істини. Саме в інформаційному суспільстві до наукового пізнання висувається низка нових вимог, а саме: воно має обслуговувати інтереси певних соціальних груп, бути спрямованим, перш за все, на вирішення конкретних прикладних завдань. Спроба вчених скласти з себе відповідальність, загальна доступність знання при відсутності моральних регулятивів – все це характеризує розвиток сучасної науки (як соціально-гуманітарної так і природничої), науки, що втратила такі базові орієнтири, як істина і мораль.

Подальше вивчення проблеми істини та моралі в сучасному інформаційному суспільстві ми вбачаємо необхідним вести в таких напрямках: вивчення трансформації моральних цінностей в інформаційному суспільстві; дослідження механізмів впливу наукового знання на суспільство та зміну моральних норм, що відбувається у ньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрос Е. И. Истина как проблема познания и мировоззрения / Е. И. Андрос – К. : Наукова думка, 1984. – 144 с.
2. Айер А. Д. Язык, истина и логика / А. Д. Айер // Аналитическая философия: Избранные тексты. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – С. 50–66.
3. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Человек в мире слова. – М. : Изд-во Росс. откр. ун-та, 1995. – С. 22–67.
4. Ивин А. А. Аксиология / А. А. Ивин – М. : Высшая школа, 2006. – 390 с.
5. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун; пер. с англ. : И. З. Налетов и др. – М. : Прогресс, 1975. – 586 с.

6. Лазарев Ф. В. Многомерный человек: Введение в интервальную антропологию / Ф. В. Лазарев, Брюс А. Литтл. – Симферополь: СОНАТ, 2001. – 264 с.

7. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар – М.: Институт экспериментальной социологии, СПб. : Алетейя, 1998. – 160с.

8. Никифоров А.Л. Философия науки: история и методология / А.Л. Никифоров – М. : Дом интеллектуальной книги, 1998. – 280 с.

9. Сноу Ч. П. Воинствующая моральность науки [Электронный ресурс] / Ч.П. Сноу // Две культуры. Сборник публицистических статей. – М. : Прогресс, 1973 – Режим доступа :

<http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/ECCE/SNOW/SCIMOR.HTM>.

10. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер; пер. с англ. – М. : Издательство АСТ, 2002. – 557 с.

11. Фуко М. Политическая функция интеллектуала / М. Фуко // Интеллектуалы и власть. – М. : Праксис, 2002. – С. 201–209.

РЕЗЮМЕ

В. Н. Семиколенов. Истина и мораль в современном информационном обществе.

В статье рассматривается место в современном информационном обществе таких системообразующих категорий, как истина и мораль. Автор акцентирует внимание на том, что именно из-за потери категориями истина и мораль их главных функций, становится реальным духовный кризис, который наблюдается в обществе несмотря на постоянный технический прогресс.

Ключевые слова: истина, знание, моральные нормы, информационное общество, ценности.

SUMMARY

V. N. Semikolenov. Truth and moral in modern informative society.

In the article the place of categories truth and moral in modern information society is examined. Author accents attention on the fact, that exactly from a loss by such categories as truth and moral of their main functions, a spiritual crisis, that is observed in society despite on the permanent technical progress, becomes a reality.

Key words: truth, knowledge, moral norms, informative society, values.